

ВИДАТНІ НІЖИНЦІ

Юрій Сергійович МОСКАЛЕНКО (1918-1986)

Від упорядників

У лютому 2008 р. виповнилося б 90 років педагогу, музейнику-аматору, невтомному краєзнавцеві Юрію Сергійовичу Москаленку. Його діяльність залишила яскравий слід у культурно-освітньому житті Ніжинщини. Будучи за фахом викладачем-філологом, він не міг, як патріот Ніжина, стояти осторонь історії й культури стародавнього міста, обравши свою зброєю науково-популярну публіцистику. Саме його подвижницькій роботі ніжинці мають завдячувати збереженню від руйнування унікального комплексу споруд Ніжинської поштової станції XVII-XIX ст. з подальшим облаштування там музею – єдиного подібного в Україні. Хоч смерть забрала його вже більш, як 20 років тому, але в Ніжині все ще чимало хто пам'ятає ювіляра. В розрізі вшанування пам'яті відомого педагога й краєзнавця пропонуємо читачам баоархеографічну добірку матеріалів: кілька, на наш погляд, цікавих – особливо з точки зору сьогодення – публікацій Ю.С. Москаленка, а також біографічний нарис, написаний його сином, істориком за фахом, викладачем місцевого університету Олександром МОСКАЛЕНКОМ.

Народився майбутній краєзнавець 9 лютого 1918 р. в с. Петрівка Прилуцької району на Чернігівщині у сім'ї сільських вчителів Сергія Андрійовича та Антоніни Іванівни. В 1928 р. родина переїздить до Прилук, де Юрій Сергійович навчався в середній школі, після закінчення якої в 1936 р. вступив на філологічний факультет Ніжинського державного педагогічного інституту. В стінах цього навчального закладу, крім філології й історії, його захопленням на решту життя стала фотокіносправа. Як одного з кращих студентів-старшокурсників, Ю.С. Москаленка ще в лютому 1940 р. направили на роботу до м. Старокостянтинів тодішньої Кам'янець-Подільської області, де він почав працювати вчителем. У листопаді того ж року молодого освітянина призвали до лав Червоної Армії. Під час II Світової війни Юрій Сергійович брав участь у боях під час радянсько-фінської кампанії, згодом воював на Північно-Західному фронті у складі інженерно-саперних частин, був тяжко поранений. Про особисту мужність свідчать бойові нагороди: ордени Червоної Зірки

та Великої Вітчизняної війни, медалі “За бойові заслуги”, “За захист Радянського Заполяр’я”, “За перемогу над Німеччиною”. Після демобілізації в липні 1946 р. працював викладачем у Ніжинському ветеринарному технікумі, а з 1956 до 1978 р. обіймав різні посади у рідній *alma mater* – НДПІ ім. М.В. Гоголя. Захоплення фотокіносправою, а також потяг до конструювання Ю.С. Москаленка зумовили створення за його кресленнями і розробками в інституті в 60-х рр. ХХ ст. найсучаснішої на той час лабораторії технічних засобів навчання, яка, до речі, з певними модернізаціями, діє й донині. Багатогранна педагогічна діяльність Юрія Сергійовича відзначена медаллю “За довготривалу сумлінну працю”, значком “Відмінник народної освіти УРСР”.

Упродовж останніх років свого життя Ю.С. Москаленко захопився краєзнавством, створив ряд аматорських кінофільмів із історії інституту, міста Ніжина, про шевченківські місця на Чернігівщині тощо, проводив дієву екскурсійну роботу. Того часу (в 1970-х – першій половині 1980-х років) у Ніжині вже функціонувала потужна краєзнавча школа в складі Г.П. Васильківського, Г.Я. Неділька, І.П. Костенка, В.С. Шоходька, В.Д. Шевченка, О.З. Мазура, Е.Л. Зільбермана й інших дослідників історії рідного краю. Юрій Сергійович також посів власне помітне місце серед її активістів.

Працюючи науковим співробітником Ніжинського краєзнавчого музею, він розпочав дослідження низки сюжетів із історії міста. Тематика історико-краєзнавчих досліджень Ю.С. Москаленка доволі розмаїта, підсумки наукових пошуків викладені в понад 20 публікаціях на сторінках місцевої преси. Середі них такі цікаві статті і розвідки, як “Старовинна площа”, “Ніжинський Замок”, “З часів минулих”, “Греки в Ніжині”, “Перша аптека”, “Нове про Ю.Ф. Лисянського”, “Чи був Остер судноплавним?”, “Млини на Ніжинщині”, “Волконські”, “Імена на мурі”, “Декабрист М.Й. Мозгалецький”, “Олександр Олександрович Богомолець”, “Шляхами через Ніжин” й інші.

Ю.С. Москаленко знайшов документи про відкриття в Ніжині в 1777 р. відставним штабс-лікарем Ізюмського гусарського полку Михайлом Лігдою аптеки. Виявилося, що це була перша аптека не тільки в Ніжині, а й на території всієї Лівобережної України. За його клопотанням на будівлі аптеки, яка збереглася на вул. Московській, № 2, була встановлена меморіальна дошка, а у самій аптеці створено невеликий стенд-музей аптечної справи з оригінальними експонатами.

Певний унесок Юрій Сергійович зробив у справу уточнення історичної топографії середньовічного Ніжина. Він особисто неодноразово обійшов периметр колишнього оборонного валу Верхнього міста й установив, що залишки цього валу подекуди візуально простежуються вздовж сучасних вулиць Інтернаціональної, Червоної Греблі, Богдана Хмельницького, парку та вулиці імені Тараса Шевченка, вулиці Братів Зосим, а також уздовж берегу Остра між Спаським (Московським) і Калиновим мостами. Ю.С. Москаленко неодноразово ставив питання про необхідність збереження залишків цієї пам'ятки від остаточного руйнування. Він висловив припущення щодо унікальності Ніжина, де збереглися без значних змін (на початку 1980-х років) єдині на Чернігівщині вздовж вулиць Гоголя, Московської (тоді – Червоних Партизан), Успенської (Крупської), Гребінки, Леніна, Батюка, Стефана Яворського (Луначарського), Гербеля, Глібова, Богушевича, Студентській, Поштової, Братів Зосим (Поліської), Радянській, Лаценка архітектурно-будівельні комплекси XVII-XIX ст., які, відтак, потребували дбайливого збереження для нащадків. Свої думки він виклав у статтях “Старовинна площа”, “Ніжинський Замок”, “Листи з XVII віку”. Прикро, але з того часу минуло майже сорок років, проте, думки й висновки Юрія Сергійовича не тільки не втратили своєї актуальності, але й звучать з усе більшою гостротою, зважаючи на сучасний стан речей.

Перебуваючи під час зупинки поїзда Владивосток-Москва на станції Петровськ-Забайкалівський, де на Петровському заводі колись відбували каторгу декабристи, учасники повстання в 1825-1926 роках на Сенатській площі в Санкт-Петербурзі та Чернігівського полку в Україні, Ю.С. Москаленко серед імен, викарбуваних на мурі, знайшов прізвища наших земляків І.І. Горбачевського та М.Й. Мозгалецького. Повернувшись до Ніжина він розпочав пошук документів і, віднайшовши певні матеріали, написав розвідки “Імена на мурі” та “Декабрист М.Й. Мозгалецький” про їх подвижницьке життя.

Довгий час у Ніжині побутовали перекази, перепливаючи з покоління в покоління, про судноплавність р. Остер, про вантажні купецькі кораблі, що плавали по ньому, про затонулі деякі з них зі скарбами. Зацікавившись цим питанням Юрій Сергійович опрацював ряд документів, топографічних описів різних часів, літературу. Йому вдалося аргументовано довести, що Остер міг бути судноплавним тільки до початку XVII ст. і що, звичайно, мова могла йти не про сучасні річкові судна, а про невеликі дерев'яні лад'ї з плескатим дном без кіля, які мали незначну осадку від ватерлінії та могли йти на веслах угору проти течії рочки. Остер тоді мав декілька десятків метрів завширишки і такі судна могли рухатися її руслом не тільки до Ніжина, а й значно вище, ледь не до самих Білих Веж. Проте, вже з другої чверті XVII ст. на руслі Остра починаючи від Козельця й до Ніжина та децю вище, починають споруджувати численні водяні млини, робота яких упродовж XVII-XVIII ст. сприяла замуленню дна і була одним із антропогенних чинників його прогресуючого обміління.

У 80-х рр. ХХ ст. активізації краєзнавчих досліджень в Україні сприяла масштабна робота з написання регіональних енциклопедичних довідників. Разом із Г.П. Васильківським, І.П. Костенком, В.С. Шоходьком і багатьма іншими знавцями історії рідного краю, Ю.С. Москаленко взяв участь у написанні статей для такого довідника з історії Чернігівщини. Його авторству належать статті в енциклопедичному довіднику “Чернігівщина” (К., 1990), присвячені кільком культовим спорудам Ніжина (Миколаївський собор, Усіхсвятська грецька, Покровська, Михайлівська, Успенська, Вознесенська церкви, Благовіщенський собор), а також про ніжинські ярмарки, історичні райони міста, цегельні заводи, вулиці в історичній частині міста; про пам’ятник М.В. Гоголю, про поштову станцію й низка інших.

З 1980 р. наскрізною ідеєю краєзнавчих досліджень Ю.С. Москаленка стає теза про необхідність створення в Ніжині музею “Поштова станція”. Вперше таку думку він висловив у статті “Поштова станція”, вміщеній у обласній газеті “Деснянська правда” за 14 грудня 1980 р., хоча пошук документів краєзнавець розпочав роком раніше після того, як перечитав повість О.С. Пушкіна “Станционный смотритель”. Юрієм Сергійовичем встановлена точка відліку існування поштової станції в Ніжині – 1669 р., коли за розпорядженням московського царя Олексія Михайловича на Московсько-Київському тракті почали створюватися перші “поштові стани”. В статі “З часів минулих” він зазначає, що приватні листи почали приймати в Києві, Батурині й Ніжині з 1674 р., а з 1708 р. пошта через Ніжин вже відправлялася у різні європейські країни. На основі аналізу низки документів і старовинних планів міста Ю.С. Москаленком було встановлено, що спорудження приміщень поштової станції розпочалося приблизно в 70-х роках ХVIII ст. Після завершення будівництва Ніжинська поштова станція складалася з двох одноповерхових мурованих будинків (флігелів), які виходили бічними фасадами на вул. Поштову, стаєнь для коней із протилежного боку подвір’я станції, виходячи воротами на сусідню паралельну вулицю, та великого півтораповерхового будинку, де містилася поштова контора, мешкав поштмейстер із сім’єю і де знаходилися кімнати для подорожжюючих, а також зала відпочинку. На жаль, один із флігелів був знесений на початку 1980-х років під час будівництва кінотеатру “Космос”, і тільки вчасне клопотання Ю.С. Москаленка, В.С. Шоходька, І.П. Костенка й інших краєзнавців перед місцевою владою дало змогу зберегти решту будівель поштової станції в Ніжині.

Одночасно, Ю.С. Москаленко активно збирав документи для експозиції майбутнього музею в архівах і бібліотеках Москви, Санкт-Петербурга (тоді – Ленінграда) з історії вітчизняної пошти, побував у селищі Вира Гатчинського району Ленінградської області, де збереглися приміщення поштової станції практично в незмінному вигляді та вже функціонував музей поштової служ-

би, вів листування і зустрічався з кандидатом технічних наук Олександром Миколайовичем Лазоренком – дядьком відомого конструктора ракетно-космічної техніки С.П. Корольова. Останній передав майбутньому музею в Ніжині зібрані ним колекції якраз із історії пошти в Україні. В одній зі статей “Новий музей чекає на експонати” Ю.С. Москаленко інформував громадськість міста і району про роботу зі створення музею поштової станції з організацією в ньому меморіального куточка-експозиції уродженця Ніжина художника-баталіста академіка Миколи Семеновича Самокиша, батько якого Семен Захарович перевозив пошту на поштових трійках Московсько-Київським трактом. Юрій Сергійович закликав не байдужих людей надавати майбутньому музеєві різні речі XVIII-XIX ст., не обов’язково суто поштової тематики, але й інші: столи, стільці, дерев’яні дивани, дзеркала, посуд, речі поштарів, дорожні скрині, упряж для коней, хомути, дзвіночки, малюнки чи фотографії карет, фур тощо. Тепер ці речі експонуються у музейних залах уже півтора десятка років функціонуючого музею.

У процесі вивчення документів стосовно історії поштової станції з Ніжині Ю.С. Москаленком було встановлено чимало імен відомих діячів культури та науки, які перебували різного часу на Ніжинській поштовій станції. Зокрема, Д.І. Фонвізін, О.С. Пушкін, Т.Г. Шевченко, М.В. Гоголь, М.І. Глінка, О.С. Грибоєдов, О.С. Афанасьєв-Чужбинський, В.І. Даль, М.С. Лесков, О.В. Маркович, М.М. Маркович (Марко Вовчок), М.В. Ломоносов й інші. Портрети відомих постояльців поштової станції в Ніжині Юрій Сергійович пропонував також включити до музейної експозиції.

Таким чином, Ю.М. Москаленко розробив основні контури концепції сучасного ніжинського музею поштової станції, але завершити розпочату роботу не встиг. Передчасна смерть у жовтні 1986 р. вирвала його з лав ніжинських краєзнавців. Музей був відкритий у вересні 1993 р., коли Ніжин святкував свій 1000-літній ювілей.

Наостанок хотілося б висловити щире вдячність завідувачу відділу “Поштова станція” Ніжинського краєзнавчого музею Ользі Петрівні Пономар, яка після смерті Юрія Сергійовича провела і продовжує вести разом із невеликим дружнім колективом помітну роботу з пошуку нових експонатів, обслуговування й удосконалення експозиції цього унікального музею, саме існування якого є якнайкращою пам’яттю про його ідейного засновника – педагога, музейника, краєзнавця Ю.С. Москаленка.

СПИСОК СТАТЕЙ І РОЗВІДОК Ю.С. МОСКАЛЕНКА

1. Перша аптека // Під прапором Леніна. – 1980. – 29 червня.
2. Старовинна площа // Під прапором Леніна. – 1980. – 29 серпня.
3. Греки в Ніжині // Під прапором Леніна. – 1980. – 12 грудня.

4. Поштова станція // Деснянська правда. – 1980. – 14 грудня.
5. Шляхами через Ніжин // Під прапором Леніна. – 1981. – 24 березня.
6. З часів минулих // Під прапором Леніна. – 1981. – 4 квітня.
7. Олександр Олександрович Богомолець // Під прапором Леніна. – 1981. – 23 травня.
8. Чи був Остер судноплавним? // Під прапором Леніна. – 1981. – 18 липня.
9. Волконські // Під прапором Леніна. – 1982. – 21 липня; 23 липня.
10. Ніжинський Замок // Під прапором Леніна. – 1982. – 22 жовтня.
11. Листи з XVII віку // Під прапором Леніна. – 1983. – 26 січня.
12. Новий музей чекає на експонати // Під прапором Леніна. – 1983. – 1 лютого.
13. Імена на мурі // Під прапором Леніна. – 1983. – 8 квітня.
14. Млини на Ніжинщині // Під прапором Леніна. – 1983. – 22 червня.
15. Наш земляк Ю.Ф. Лисянський // Під прапором Леніна. – 1983. – 13 серпня.
16. Нове про Ю.Ф. Лисянського // Під прапором Леніна. – 1984. – 11 травня.
17. На шляху у Михайлівське // Під прапором Леніна. – 1984. – 8 серпня.
18. Декабрист М.Й. Мозгалевський // Під прапором Леніна. – 1985. – 7 червня.
19. Проїздом через Ніжин // Під прапором Леніна. – 1986. – 11 жовтня.
20. Ніжинська кінська залізниця // Під прапором Леніна. – 1986. – 1 листопада.

Уміщені далі матеріали взяті з місцевої ніжинської періодики, де – за винятком однієї статті – були опубліковані всі історико-краєзнавчі дослідження Ю.С. Москаленка. З-поміж двох десятків робіт дослідника пропонувані нам здалися дещо цікавішими й актуальнішими за інші, розглядаючи їх з точки зору сьогодення, особливо дивлячись на проблеми зі збереженням історико-культурного середовища, музейної роботи тощо.

Тексти газетних статей подані в повній відповідності до тексту оригіналу, не змінюючи характерних на момент їх публікації, але не відповідних сучасним нормам, лексем і граматики української мови. Щодо пунктуації, то вона приведена до сучасних правописних норм. Також виправлено кілька відвертих текстових, а також друкарських помилок.

Юрій Сергійович Москаленко

НІЖИНСЬКИЙ ЗАМОК

опубліковано:

Під прапором Леніна (Ніжин). – 1982. – 22 жовтня. – С. 4.

“Главный полковой город Нежин. Лежит на низком месте, обнесен валом, кругом которого ров, шириною семь саженой, глубиною одна сажень ... с четырьмя воротами ... по Московской к Киеву дороге близ Московских ворот в левую руку замок, сделанной по Вобанову манеру с фасадами и филингами и с бастионами иррегулярными”. Такі відомості про укріплення міста і його замок, або, точніше, цитадель (оскільки він розташований в середині міста-фортеці), подані в описі, надісланому в 1766 р. до канцелярії Малоросійської колегії.